

KIYIKO'T (ZIZIPHORA) O'SIMLIGINING XALQ TABOBATIDAGI AXAMIYATI

Do'saliyeva Safura Shavkatjon qizi

Farg'ona davlat universiteti Kimyo kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada kiyiko't o'simligining xalq tabobatida va bugungi kunda ilmiy tekshirishlar asosidagi o'rganilgan dorivorlik xususiyatlari va shunga ko'ra, turli kasalliklarni davolashda kiyik o'tiga bo'lgan talab haqida yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Ziziphora, angina, Labiatae, efir moylari, vitaminlar.*

Kiyiko't (Ziziphora) — yalpizdoshlar oilasiga mansub bir va ko'p yillik o'tlar turkumi. Bo'yi 30 sm gacha. Bargi nashtarsimon, ponasimon, o'tkir uchli, tukli yoki momiq tukchalidir. Poya hamda novdachalari uchidagi gullari bandli, mayin tukchali bo'lib, to'pgul shaklida joylashgan. Gultojibargi 7-8 mm, och gunafsha rangli, xushbo'y, iyun va iyul oylarida gullaydi, urug'i iyul-sentyabr oylarida yetiladi. Poyalari ingichka, kulrang. Guli yarim shar ko'rinishidagi to'pgulda, poyalarning uchida joylashgan. Tojibargi ikki labli, pushti, ustki tojibargi yaxlit, to'g'ri.

Kiyiko'ti tog'li rayonlarning asosan shimoliy va janubiy yon bag'rlaridagi shag'alli va toshli, soz va qo'ng'irsimon tuproqli joylarda, dengiz sathidan 2400 m balandlikkacha bo'lgan joylarda tarqalgan. Ayniqsa u janubiy tog' yonbag'larida ko'p tarqalgan bo'lib, ba'zi joylarda keng maydonlarni egallaydi. Kiyiko'ti asosan Ugom, Chotqol, Pskom, Qurama va Qorjontog'da, Zarafshon, Turkiston, Nurota va Hisor tog' tizmalarida keng tarqalgan. Respublikamizning Toshkent, Namangan, Jizzax, Samarqand, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarining tog'li tumanlarida o'sadi. Jizzax viloyatining Zomin, Baxmal va Forish tumanlarida keng tarqalgan. O'simlik yurtimizda tog' yonbag'iri, toshli joylarda o'sadi.

Hozirgi kunda har bir inson o'z salomatligini mustahkamlash uchun turli tuman keraksiz bir yerni davolab, bir yerga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi dori darmonlardan voz kecha boshladi, buning o'rniga tabiatdagi shifobaxsh o'simliklar va noz-ne'matlardan o'z vaqtida me'yorida foydalanish kun sayin ortib bormoqda. Tabiat ne'matlari asosida tayyorlangan dori –darmonlar suniy ravishda olinadigan dorilarga nisbatan afzalligi va ekologik tozaligi bilan ajralib turadi. Ular inson organizimga kerak bo'lib, yaxshi ta'sir ko'rsatadi. Kiyiko'tda triterpen, glikozidlar, flavonoidlar, oshlovchi moddalar, kumarinlar bilan oksikumarinlar, aminokislotalar, vitaminlar, jumladan, tokoferol bor. Kiyiko't selen to'plab boradigan o'simliklar qatoriga kiradi.

Kiyiko'tning yelimi tarkibida ko'zga davo bo'ladigan dorilar bor. U issiq yo'talni yumshatish xususiyatiga ega, o'pka yaralaridan keladigan zararni kamaytiradi va ovozni yaxshilaydi. Mahalliy aholi kiyiko'tini ziravor sifatida turli taomlarga qo'shishadi, chunki ularning tarkibida efir moylari, vitaminlar va odam organizmi uchun zarur bo'lgan turli makro va mikroelementlar mavjud. Xalq tabobatida kiyiko'tlaridan buyrak, yurak, jigar va oshqozon-ichak xastaliklarini davolashda ishlatib kelinadi. Ilmiy tabobatda ularning

damlamasi yurakning ish faoliyatini yaxshilashda, arterial qon bosimlarini pasaytirishda, hamda peshob haydovchi dori sifatida keng qo'llaniladi.

U tomoq og'rig'i, me'da faoliyatining buzilishi, ko'ngil aynishi, yurak sanchishining oldini olishda yordam beradi. Ichburug', kolit (yo'g'on ichak yallig'lanishini) xastaliklarida foyda qiladi. Kiyik o'ti tarkibida A, E vitaminlari, biologik faol moddalar, mentol, saponinlar kabi moddalar mavjud. Ana shu moddalar tufayli kiyiko'ti yurak faoliyatini yaxshilaydi, qon bosimini pasaytiradi, asab tizimiga ijobiy ta'sir etib, tinchlantiradi. Yaralarning tez bitishiga yordam beradi.

O'simlik yana qorin dam bo'lishi, me'da aynishi, tish og'rig'i va charchoq, quvvatsizlikka shifo. O'simlik tarkibidagi timol moddasi gijjalarga va mikroblarga qiron keltiradi. Shuningdek, kiyiko'ti rak (saraton) hujayralarini ham yo'qotish xususiyatiga ega. Buni olimlar tajribada aniqlashgan. Respublikamiz tabobat olamida shifobaxshligi jihatidan oldingi o'rinlarda turadigan o'simlik – bu kiyik o'tidir. Kiyiko'ti (Zizifora) tukumi labguldoshlar (Labiatae) oilasiga mansub ko'p yillik o'simlik bo'lib, respublikamizda bu turkumning 7 turi uchraydi. Tabobatda va oziq-ovqat sanoatida esa, asosan tabiatda keng tarqalgan uchta turi "kiyik o'ti" nomi bilan ishlatiladi. Mahalliy aholi kiyik o'tini "ko'k o'ti", "bo'yi non" kabi turli nomlar bilan ham atashadi. Kiyiko'ti poyasi ko'p, asosi yog'ochlangan, biroz egilgan, ingichka, sernovdali, mayin tukchalar bilan qoplangan.

Mahalliy aholi kiyiko'tini ziravor sifatida turli taomlarga qo'shishadi, chunki ularning tarkibida efir moylari, vitaminlar va odam organizmi uchun zarur bo'lgan turli makro va mikro elementlar mavjud. Xalq tabobatida kiyiko'tlaridan buyrak, yurak, jigar va oshqozon ichak hastaliklarini davolashda ishlatib kelinadi. Ilmiy tabobatda ularning damlamasi yurakning ish faoliyatini yaxshilashda, arterial qon bosimlarini pasaytirishda, hamda peshob haydovchi dori vositasi sifatida keng qo'llaniladi. O'simlikning yer ustki qismlari – poyasi, bargi va to'pgullari tarkibida 2.5 foizgacha efir moylari, C, E, A vitaminlari mavjud.

Kiyiko'ti alohida g'amxo'rlikni talab qilmaydi. Unga munosib joy tayyorlash kifoya. Drenajlangan, qumli, yengil tuproq bo'lishi kerak. Katta toshlar va tog' yonbag'irlari bo'lgan joylar yaxshi. Qurg'oqchilikka chidamli bo'lgani uchun tabiiy yog'ingarchilik bilan to'yinishi mumkin. Kamdan-kam hollarda qo'shimcha sug'orishni talab qiladi. O'simlik o'g'itlarga muhtoj emas va har qanday tuproqda yaxshi o'sadi. Biroq, ozuqa moddasi kam bo'lgan yerlarda o'stirganda, tabiiy o'sgan tuproq struktura tarkibiga o'xshash bo'lgan murakkab mineral va organik o'g'itlash yordamida o'simliklar o'sishini va hosildorligini yaxshilash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o'simlikdan tabobatda turli kasalliklarni davolashda keng foydalanish mumkin ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hojimatov Q., Olloyorov M. , O‘zbekistonning shifobaxsh o‘simliklari va ularni muhofaza qilish, T., 1988;
2. O‘.Pratov, L.Shamsuvaliyeva, E.Sulaymonov, X.Axunov, K.Ibodov, V.Mahmudov."Morfologiya, Anatomiya, sistematika, geobotanika"234-bet. 3. Mustafayev S.M. “Botanika” . Darslik. Toshkent 2002.
4. Xolmatov X.X., Axmedov U.A.Farmakognoziya. Toshkent, Abu Ali Ibn Sino nashriyoti. Toshkent.,1995.
5. Xolmatov X.X. Qosimov A.I. "Dorivor o‘simliklar" , "Ibn Sino" 1994-yil..
6. Раделова С. Ю. Всё о лекарственных растениях на ваших грядках..2010.
7. KIYIKO‘T (ZIZIFORA)NING MORFOLOGIYASI, DORIVORLIK XUSUSIYATLARI VA MADANIYLASHTIRISH ASOSLARI. L. F. Karimova, G. A. Salimova. 2021 yil.